

עלון בני דוד – פרשת בהר

ויראת מאלהיך

הרב נתנאל אלישיב

הציווי "ויראת מאלהיך" מופיע בתורה חמש פעמים בלבד, שלוש מהם בפרשתנו. מתי התורה עושה שימוש במונח זה? אומרים חז"ל במסכת קידושין (לב ב): "דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלהיך". אנו רואים רק את מעשיהם של הבריות, אך אין אנו יודעים מה עומד בלבם. יש מי שמנצלים זאת כדי להציג מצג שווא ולהטעות את זולתם, תוך הסתרת מניעיהם האמיתיים, אולם אדם ירא אלוקים לא ינהג כך, בידועו ש"האדם ירא לא ינהג כן" (שמואל א, טז ז), ומניעיו הכמוסים גלויים הם לפני בוראו.

ננתח את שלוש הדוגמאות לציווי זה בפרשתנו.

הציווי הראשון מופיע במסגרת איסור אונאת דברים: "ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלהיך" (ויקרא כה יז). איסור זה מתחלק לשניים. הסעיף הראשון הוא הטחת עלבונות בזולת, ודבר זה הוא גלוי לכול, אולם יראת אלוקים דרושה ביחס לסעיף השני (רש"י שם):

ולא ישיאנו עצה שאינה הוגנת לו לפי דרכו והנאתו של יועץ. ואם תאמר, מי יודע אם נתכוונתי לרעה? לכך נאמר "ויראת מאלהיך", היודע מחשבות הוא יודע.

(דרך אגב, גם ציווי נוסף שנאמר בו "ויראת מאלהיך" – איסור נתינת מכשול לפני העיוור – התפרשה על ידי חז"ל כאיסור מתן ייעוץ אינטרסנטי לזולת, הלוקה בעיוורון ביחס לדבר זה.) הרמח"ל מתאר כיצד אדם ישר נותן עצה לחברו (מסילת ישרים פרק יא):

אך זאת היא חובת האדם הישר, כאשר יבוא איש להתייעץ בו, ייעצהו העצה שהיה הוא נוטל לעצמו ממש, מבלי שישקיף בה אלא לטובתו של המתייעץ, לא לשום תכלית אחר, קרוב או רחוק שיהיה.

ומה לעשות כשהעצה הטובה לחברי עלולה לפגוע באינטרסים שלי? אומר שם הרמח"ל שניתן לבקש מן החבר להתחשב בכך, אך ללא טשטוש המניע שלך, או הצגת טובתך שלך כטובת החבר כשהיא אינה כזאת. אופציה נוספת היא לסרב לתת עצה, גם זה לגיטימי, ובלבד שלא לחטוא בהטעיה ובמניפולציות שנעשות בחוסר תום לב.

אתגר מיוחד בתחום זה ניצב בפני נותני שירות למיניהם, שתפקידם הוא שכנוע צרכנים לרכוש את שירותיהם.

איסור נוסף בפרשתנו, שיראת אלוקים מוזכרת בהקשר שלו, נוגע לעבד עברי: "לא תרדה בו בפרך ויראת מאלהיך" (ויקרא כה מג). כיצד עניין זה, של העסקה בפרך, הוא מסור ללב? רש"י שם מסביר שעבודת פרך היא לאו דווקא עבודה שקשה לבצעה, לפעמים יש צורך בכך, אלא "מלאכה שלא לצורך, כדי לענותו". גם אם מדובר במלאכה קלה לביצוע, אם המניע הוא הרצון לטרטר את העובד, יש בכך איסור של עבודת פרך, ומכיוון שמניעיו של המעסיק ה"מסג'ר" אינם בהכרח שקופים, יש צורך ביראת אלוקים כדי לא להיכשל. אף שציווי זה נאמר ביחס לעבד ואדון, הוא בוודאי רלבנטי גם בכל מערכת שיש בה ממד של שליטה על בני אדם, כגון אצל המעסיק ואצל המפקד.

האזכור השלישי של יראת אלוקים בפרשתנו מעורר קושי פרשני: "אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלהיך וחי אחיך עמך" (ויקרא כה לו). ריבית, מעצם טבעה, היא גלויה ושקופה, התעריף ברור לשני הצדדים, ועל כן לא ברור מדוע יש כאן צורך ביראת אלוקים. תשובתו השנייה של רש"י על שאלה זו היא שניתן ליטול ריבית באמצעות עסקה עקיפה, בה שותף נוכרי. הלקוח סובר שהנוכרי הוא שנטל ממנו את הריבית, מבלי שהוא יודע שהנוכרי אינו אלא שליחו של אחיו מישראל. בכך אין חידוש מהותי בהבנת הרעיון של יראת אלוקים, אולם יש חידוש כזה בתשובתו הראשונה של רש"י:

לפי שדעתו של אדם נמשכת אחר הרבית וקשה לפרוש הימנו ומורה לעצמו היתר בשביל מעותיו שהיו בטלות אצלו, הוצרך לומר ויראת מאלהיך.

עד כאן עסקנו באנשים שמטעים את זולתם, כאן לעומת זאת אנו פוגשים במושג של אדם שמרמה את עצמו. כשהאינטרס הוא גדול במיוחד, כמו בתחום הכלכלי, אדם עלול לשכנע את עצמו לנהוג שלא כדוין. באה התורה ללמדנו שמלבד איסור ריבית, יש כאן גם חוסר יראת אלוקים. יראת אלוקים זה להיות אמיתי גם עם עצמך, לא להיכנע לנטייה לעשות רציונליזציה למעשיך או לתת לגיטימציה לחולשות. התורה יוצאת מתוך הנחה שאדם יכול לחפור מתחת לשכבות החיצוניות של המודעות שלו, להתבונן ביושר בנבכי נפשו, ולדעת את האמת. התבוננות פנימית זו היא חלק מן הקלסתר השלם של אדם ירא אלוקים.